

Pécsi Tudományegyetem
„Oktatás és Társadalom”
Neveléstudományi Doktori Iskola

Hevesi Tímea Mária

**TÁRSAS JÓL-LÉT MEGTEREMTÉSE GYERMEKKÖZÖSSÉGEKBEN
ARCHAIKUS ÉLMÉNYEKKEL**

Pedagógiai kísérlet a Kökénydombi Vénusz lelőhelyének térségében

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Témavezetők

Prof. Dr. habil. Pukánszky Béla DSc

egyetemi tanár

Dr. habil. Di Blasio Barbara PhD

egyetemi docens

Pécs

2018

1. A témaválasztás indoklása és a kutatás elméleti háttere

Hogyan érezhetjük jól magunkat, mitől vagyunk boldogok, hogyan lehetünk elégedettek az életünkkel? Termékenység kifejező szobrocskák, barlangfestmények, állatok szelídítése és háziasítása, zeneeszközök megjelenése az újkőkorban (Conard–Seidl–Duerr 2016; Haidle–Conard–Bulus 2018) már egyértelműen jelezte, hogy az ember törekszik arra, hogy jól legyen, s hogy jólétét hosszabb távon biztosítsa. Az őskor szellemiségéről „mesélnek” nekünk a jólétet szimbolizáló Vénusz szobrok. A Willendorfi Vénusz kortársaként számon tartott Kőkénydombi Vénusz – leletként – Csongrád megye területén látott napvilágot. (Tornyai Múzeum neolitikum/1942) A jólét/jól-lét/jóllét (well-being/wellbeing) biztosítása, úgy tűnik, emberi fejlődésünk és kultúránk meghatározó része.

A *jólét/jól-lét/jóllét fogalmak* használata nem egységes a hazai és nemzetközi szakirodalomban. A közgazdaságtani jólételemételekben a well-being/wellbeing kifejezések leginkább jólétként értelmezhetőek. (Layard 2007) A boldogságkutatás területén a jól-lét (well-being) és jóllét (wellbeing) kifejezéseket alkalmazzák. (Diener 1984; Seligman–Csíkszentmihályi 2000; Seligman 2011) Érdeklődésünk középpontjában a társas kapcsolatok kialakítása áll, ezért a boldogságkutatáshoz kapcsolódóan a jól-lét/jóllét/életminőség (továbbiakban: jól-lét) vizsgálatok voltak az irányadók számunkra pedagógiai kutatásunk elméleti és gyakorlati kereteinek megalkotása során.

Kutatásunkban a jól-lét/jóllét (well-being/wellbeing) fogalma az életminőség (quality of life) jelentéseivel megegyezik. A társas jól-lét pedig kutatásunkban egy olyan dinamikus állapotot jelent, melyben az emberek képesek kapcsolatot elfogadni és létesíteni másokkal, s mely állapotra jellemző az együttműködési készség, a pozitív érzelmek és a spiritualitás dimenziójának a megjelenése.

A *jól-lét kutatások jellemzőit* megvizsgálva megállapíthatóak egyezőségek, melyek közül kutatásunkra a következőket tudjuk vonatkoztatni: Különbéle dimenziók vizsgálata. (Statham–Chase 2010; Robertson 2010) Holisztikus és kontextuális megközelítés. (Camfield et al. 2009; Choudhury–Barman 2014) Kombinált kutatási paradigma alkalmazása. (Priya–Dalal 2015; Wiseman et al. 2016) Kis elemszámú mintán (N < 10–42) végzett vizsgálatok szűkebb populáció esetében. (Barnet-Lopez et al. 2016; Rotheram et al. 2017) Interdiszciplináris megközelítés. (Sigfusdottir et al. 2017; White–Jha 2018) Emberi szükségletek figyelembevétele. (McGregor et al. 2009; Fredrickson 2015)

A **pozitív élmények szerepe** az életminőség javításában Csíkszentmihályi (2011, 2015), Fredrickson (2015), Kopp és Skrabski (2016) kutatásai szerint meghatározó. A pozitív érzelmeket előidéző, motivációra építő, élményeken alapuló terápiák vizsgálatai a jól-lét kutatásokkal már összekapcsolódtak. Például a Floortime, szenzoros integrációs, a kutya asszisztált, művészeti, lovas-, vagy a zeneterápia hatásait vizsgálva. (Lechner et al. 2007; Liao et al. 2014.; Elmaci–Cevizci 2015; Longhi et al. 2015; Haigh et al. 2015; Barnet-Lopez et al. 2016) A felsorolt terápiás módszerek közös jellemzője, hogy ősi/természetes, azaz archaikus élmények megtapasztalásához kapcsolódnak.

Pedagógiai kísérletünkben az élményt nyújtó helyzetek kiválasztásánál egyrészt a természetes/ősi élményeken alapuló terápiákat, másrészt az archetipikusnak nevezhető gyermekjátékokat (például körjáték) vettük alapul. Az archaikus tapasztalatok egyrészt kapcsolatban vannak az ősi emberi szükségletekkel, másrészt jelentésük többdimenziós (például: fejlődés, egészség, spiritualitás, értékrend, stb.), és végül vizuálisan is megjeleníthetőek. Pedagógiai kísérletünkben az archaikus élmények/tapasztalatok által jelenítettük meg a társas jól-lét dimenzióit.

Autizmusra utaló viselkedést mutató gyermekek integrációjának alkalmával vizsgáltuk meg kortársközösségeikben a társas jól-lét megteremtésének lehetőségét. A velük való pedagógiai/gyógypedagógiai tevékenységünk – tizenkét év – tapasztalata segítette kutatásunk elméleti és gyakorlati kereteinek a megalkotását. Kutatásunk – a populáció kiválasztásából is adódóan – nem az autizmus kutatása, hanem az élménypedagógia módszerén alapuló különféle technikák alkalmazásának vizsgálata és hatékonyságának feltárása a társas jól-lét megteremtésének szempontjából. A vizsgált populáció viselkedéses jegyeinek leírásakor a gyakorlatban dolgozó autizmus szakértő, Őszi Tamásné vezetésével elkészített *Ajánlások az autizmus-specifikus alapszolgáltatások kialakításához a köznevelésben* című (továbbiakban: Ajánlások 2016) dokumentum megfogalmazásai irányadóak voltak számunkra.

A **jól-lét vizsgálata az autizmussal élők ellátásában** egyre inkább a kutatások középpontjába kerül. Az autizmus szakértő Vermeulen (2016) szükségesnek tartja, hogy a jólétre fókuszáljunk, mert gyakori az életminőségnek és a jóllétnek a hiánya autizmus esetén. Robertson (2010), autizmussal élő kutató úgy véli, hogy az autizmussal élők életminőségét befolyásoló tényezők mélyreható (kvalitatív) vizsgálata átformálhatja az autizmus „kezelését” célzó szolgáltatásokat. Ez pedig szerinte hozzájárulhat az autizmussal élők jól-létének kialakításához. Az egyre több országban – köztük Magyarországon is – létrejövő önérvényesítő szervezetek a neurodiverzitás elméletét vallják. A szervezetek tagjai úgy vélik,

hogy identitásukat alapvetően meghatározza autizmusuk. Elfogadhatatlannak tartják ezért az erősségeiket és motivációs bázisaikat figyelmen kívül hagyó „gyógyításukat”, „kezelésüket”. (Dawson 2004; Waltz 2015) Az életminőség, pszichológiai jól-lét vizsgálata hazánkban jelenleg az autizmus kutatás fókuszában van, az autizmussal élő gyermekek szüleire vonatkozóan. (Stefanik–Győri–Vargáné 2018)

A hivatalos irányelvek és a gyakorlat között disszonancia figyelhető meg az autizmussal élő gyermekek ellátásának területén (Stefanik–Vásárhelyi 2016), mely kutatásunkban is megjelent. Pedagógiai kísérletünkben olyan pozitív élményt nyújtó terápiás elemeket és terápiákat is felhasználtunk (például: zene, lovasterápia, szenzoros integrációs terápia), melyeket az autizmussal élő gyermekek ellátásában igénybe vesznek (Dimitriadis–Smeijsters 2011; Kollár 2012; Őszi 2016), bár az egészségügyi szakmai irányelvben (Egészségügyi szakmai irányelv 2017) nem ajánlják azokat autizmus specifikus hatásukra vonatkozó tudományos evidencia hiányában. Ezeknek az élményterápiás elemeket tartalmazó módszereknek a hatékonyságát kisebb elemszámon végzett, részletesen elemzett vizsgálatok alkalmával bizonyították (például: Casenhiser et al. 2015; O’Haire et al. 2015). A terápiákat alkalmazó szakemberek megfigyelései szerint ezek a módszerek öröm-élményt is nyújtanak az autizmussal élő gyermekeknek. (Kollár 2012; Kiesling 2014; Gyovai–Hevesi 2015) Az autizmussal élő gyermekek ellátásának területén a – hivatalos irányelveket meghatározó – kutatások eredményei és a gyakorlati tapasztalatok közötti ellentmondást (például a zene hatásait vizsgálva) már nemzetközi szintéren jelezték. (Dimitriadis–Smeijsters 2011) Hammersley (2013) szerint a gyakorlatban gyakran alkalmazott, de evidencia-alapú kutatásokkal még nem bizonyított hatású módszerek hatékonyságának megítélésében nem lehet teljes mértékben az evidencia-alapú kutatások eredményeire hagyatkozni. Meglátása szerint, a gyakorlatban dolgozó szakember (például: orvos, tanár) véleménye, ítélete meghatározó azon a területen, amelyen tapasztalatokkal rendelkeznek.

Célunk felderítő kutatás lefolytatása volt, melyre kutatói kíváncsiságunk és saját megfigyeléseink ösztönöztek. Kutatásunk aktualitását jelzi, hogy a Nemzeti alaptanterv tervezetében (2018) már konkrétan megjelenik a társas jóllét megteremtésére való törekvés. Kutatásunk egy pedagógiai kísérlet arra, hogy a társas jól-lét különféle dimenzióival kibővíthessük az ajánlott terápiás módszerek szemléletét, s ezáltal hozzájáruljunk az elméleti kutatások és a gyakorlati tapasztalatok közötti hídépítéshez. Vizsgálataink alapján értekezésünkben – interdiszciplináris megközelítésünkéből adódóan – a határterületek nézőpontjából kísérrelünk meg ajánlásokat megfogalmazni. Megközelítésünk innovatív és

feltáró pedagógiai jellege miatt a továbbiakban a kutatásunkra való utalás alatt minden esetben felderítő jellegű pedagógiai kutatást értünk.

2. Az értekezés felépítése

A *Bevezetésben* bemutatjuk a pedagógiai kutatást indikáló problémát (1.1.), majd a célokat és a kutatás kérdéseit fogalmazzuk meg (1.2.). Ezt követően az értekezésben gyakran használt fogalmak meghatározása következik (1.3.). Ennek keretében tárgyaljuk a „társas jól-lét”, „szociális kompetencia”, „élményalapú tanulás”, „archaikus élmény” kifejezések értelmezési kereteit és összefüggéseit. A fogalmak ismertetését az „autizmusra utaló viselkedés” tárgyalásával fejezzük be. Ezt követően megfogalmazzuk a hipotéziseinket és a tézisünket (1.4.), s leírjuk a vizsgálatainknál alkalmazott mintákat és mintavételi eljárásokat (1.5. és 1.6.). A bevezető végén a kutatás módszereit ismertetjük (1.7.), röviden bemutatva kísérleti stratégiánkat, melyben a pedagógiai kísérletünkben alkalmazott intervenció módját, technikáit és a feltáró módszereket vázoljuk fel.

A *Társas jól-lét megteremtése gyermekközösségekben* című második fejezetben a témára vonatkozó nemzetközi és hazai szakirodalom áttekintése alapján a kutatás elméleti megalapozása, az elméleti keretek kijelölése következik. Először a társas jól-lét megjelenését tekintjük át az oktatási-nevelési folyamatban (2.1.). Ennek keretén belül megfigyelhető az integratív és a rendszerszemléletű pedagógiai elméletek kialakulása. Tárgyaljuk továbbá az inkluzív pedagógiai rendszernek, mint többelemű hálózatnak a társas jól-lét megteremtésében betöltött szerepét. Ezt követően a megfelelő életminőség kialakításának szükségletét (2.2.), és ebben a játéknak és az archaikus tapasztalatoknak a szerepét vizsgáljuk meg. A következő szakasz (2.3.) az autizmussal élő személyek diagnózisainak és szükségleteinek a bemutatását tartalmazza. Ezután részletesen ismertetjük az intervenció alapvető kritériumait, majd a képességek kontextualizált fejlesztésének szükségességét tárgyaljuk. Ezt követően az integráció során a kirekesztődés és az együttműködés lehetséges alternatíváit elemezzük (2.4.). A második fejezet utolsó alfejezetében (2.5.) a pedagógiai kísérletünkben alkalmazott intervenció módszer terápiai alapjait és a felhasznált egyéb archetipikus játékelemek jelentéseit, szimbolikus tartalmait tárgyaljuk.

Társas jól-lét vizsgálata archaikus élmények alkalmazásával címmel értekezésünk harmadik fejezetében részletesen ismertetjük kutatásunk kutatás-módszertani jellemzőit. Elsőként a kutatásunkban alkalmazott kutatás-módszertan elméleti kereteit jelöljük ki (3.1.), majd a kutatási kérdések, hipotézisek és tézis részletes kifejtésére kerül sor (3.2.). A következő

alfejezetben (3.3.) a mintákat és a mintavételi eljárásokat ismertetjük. MÉRŐESZKÖZEINK kidolgozásait a következő szakaszban tárgyaljuk (3.4.), ahol részletesen kitérünk a Szocialitást vizsgáló megfigyelési szempontsor és a kérdőívek elméleti megalapozására. A következő alfejezetben (3.5.) a pedagógiai kísérlet megvalósítását írjuk le, pontosan meghatározva az intervenciós technikák jelentéseit, megvalósításának módjait. Ebben a fejezetben kitérünk a pedagógiai kísérlet során készült bemutató filmünkre, mely az intervenciós módszer gyakorlati megvalósítását mutatja be. Az objektivitás, a reliabilitás és a validitás kritériumainak a tárgyalása (3.6.) következik ezután, melyek vizsgálata során az objektivitást biztosító körülményeket soroljuk fel, a kódolt adatok és mérőeszközeink megbízhatóságát tárgyaljuk és bizonyítjuk mérőeszközeink validitását.

A kutatási eredmények ismertetése című fejezetben részletesen ismertetjük kutatásunk eredményeit. Vizsgáljuk az autizmusra utaló viselkedést mutató gyermekeknél az akklimatizáció elősegítését, szabad játékhelyzetben a kortársak játékára való odafigyelést, a motiváltságot a csoportos foglalkozásokban való részvételnél, érzelmeik kifejezését és a velük való kapcsolat kialakítását. A vizsgált területekre vonatkozóan a háttérváltozók hatásait is megfigyeljük a kutatásban részt vevő gyermekek háttéradatainak a felhasználásával (4.1.). Ezt követően a pedagógiai kísérlet intervenciós módszerének a megvalósítási technikáit hasonlítjuk össze, választ keresve arra a kérdésre, hogy melyik intervenciós technika (táboros/konzultációs) a hatékonyabb (4.2.). A fejezet végén a Csongrád megyében dolgozó szakembereknek autizmussal élő gyermekek szocializációjának elősegítéséhez kapcsolódó módszertani segítség iránti igényét térképezzük fel (4.3.).

A kutatási eredmények elemzése című ötödik fejezetünk elején (5.1.) körvonalazzuk az értékelés problémáinak szemléleti keretét, értekezésünk értékelési filozófiáját és ismertetjük kutatásunkra vonatkozóan a nullhipotézis vizsgálatának nézőpontjait. Az ezt követő alfejezetekben, az eredmények ismertetésének sorrendjében értelmezzük eredményeinket. Fejezetünk végén (5.2.), az eredményeket egy ábra segítségével szemléltetjük.

Elméleti következtetések és ajánlások megfogalmazása című fejezetünkben konkrét, gyakorlatban hasznosítható ajánlásokat fogalmazunk meg és körvonalazzuk a kutatásunk eredményein alapuló újabb perspektívák vizsgálatának lehetőségeit.

Összegzés, távlati lehetőségek címmel utolsó fejezetünkben a kutatásunk eredményeiből adódó lehetséges gazdasági hatásokra világítunk rá és jövőbeni terveinket vázoljuk fel.

3. A kutatás céljai és kérdései

A kutatás céljai

- A hazai és nemzetközi jól-lét kutatások trendjébe illeszkedve a társas jól-lét megteremtésének vizsgálata a szocialitás különböző aspektusainak részletes elemzésével.
- Felderítő kutatás végzése, mely az archaikus élmények hatását vizsgálja a társas jól-lét megteremtése szempontjából.
- A társas jól-létnek, mint emberi szükségletnek a biztosítása a környezet személyeinek és tárgyainak „autizmusbaráttá” tétele által, olyan gyermeknél, aki autizmusra utaló viselkedést mutat.
- Intervenciónk megvalósítása során – a társszakmák képviselőinek bevonásával – a gyermekek számára pozitív tapasztalatszerzés biztosítása a kortársak közegeiben.
- Kutatásunk alapján – amennyiben az eredmények ahhoz alapot biztosítanak – a társas jól-lét megteremtése érdekében ajánlások megfogalmazása a gyakorlat számára.
- Az intervenciónkat bemutató film elkészítése az *Ajánlások-at* (2016) megfogalmazó autizmus szakértő, valamint autizmussal élő tapasztalati szakértők bevonásával.

Kutatási kérdések

- Elősegíthető-e zenei hatásokkal a kutatásunkban részt vevő gyermek megnyugtatása kortárs csoportjának közegeiben? (H1)
- Milyen mértékben figyel a kutatásunkban részt vevő gyermek szabad játék helyzetben kortársaira archaikus tapasztalatok gyakori biztosításának hatására? (H2)
- Mennyire válik bevonhatóvá a kutatásunkban részt vevő gyermek a kortársaival való közös csoportfoglalkozásba archaikus tapasztalatokat felkínáló foglalkozások befolyására? (H3)
- Milyen mértékben fejezi ki az autizmusra utaló viselkedést mutató gyermek érzelmeit a kortársakkal közösen átélt archaikus élmények hatására? (H4)
- Mi szükséges ahhoz, hogy a kutatásunkban részt vevő gyermek kapcsolatot alakíthasson ki a vele foglalkozó szakemberrel? (H5)
- A szakemberek szükségét érzik annak, hogy módszertani segítséget kapjanak az autizmussal élő gyermekkel történő munkájukhoz? (T1)
- Mennyiben bizonyulnak alkalmasnak mérőeszközeink a társas jól-lét dimenzióinak a vizsgálatainál?

4. Hipotézisek és tézis megfogalmazása

Kutatásunkban öt hipotézist és egy tézist vizsgáltunk. Azért volt szükséges tézisként megfogalmazni, s ezáltal elkülöníteni a hipotézisektől egyik állításunkat (T1), mert annak vizsgálatakor egyrészt nem alkalmaztunk független változót, másrészt eltérő volt a populáció, a minta, a mintavételi eljárás, a mérőeszköz és az adatok elemzésénél a statisztikai módszerek a hipotézisek vizsgálatához képest.

H1: Zenei hatások elősegítik az akklimatizációt az autizmusra utaló viselkedést mutató gyermek csoportba való beérkezésekor.

H2: Az autizmusra utaló viselkedést mutató gyermek archaikus tapasztalatok hatására szabad játék helyzetben kortársai játékára odafigyel.

H3: Az autizmusra utaló viselkedést mutató gyermek motivált lesz a csoportos foglalkozásokban való részvételre archaikus élmények hatására.

H4: Archaikus élmények hatására az autizmusra utaló viselkedést mutató gyermek érzelmeit kifejezi.

H5: A kapcsolat kialakítása autizmusra utaló viselkedést mutató gyermekkel – a fokozatosság elvének megtartásával –, archaikus tapasztalatok biztosításával támogatható.

T1: Csongrád megyében dolgozó óvodapedagógusok, gyógypedagógusok és gyógypedagógiai asszisztensek igénylik a módszertani segítséget az autizmussal élő gyermek szocializációjának elősegítésében.

Kutatásunkban a hipotézisek vizsgálatánál az autizmusra utaló viselkedést mutató gyermekek alatt azokat a gyermekeket értjük, akik autizmus spektrum zavarra utaló diagnózissal rendelkeznek. Tézisünk vizsgálatánál az autizmusra utaló viselkedést mutató, illetve az autizmusra utaló diagnózissal rendelkező gyermekek körének és a társas jól-lét fogalmának pontos körülhatárolását – egy kérdőív keretein belül – nem tartottuk megfelelően kivitelezhetőnek a szakemberek kikérdezésekor. Ezért – egyszerűen megfogalmazva – az autizmussal élő gyermekekkel és szocializációjukkal kapcsolatos tapasztalataikról kérdeztünk.

5. A kutatás módszerei

Hipotéziseink vizsgálatánál a minta és a mintavételi eljárás: Mintákba tartoztak a 2012/2013., a 2013/2014. és a 2014/2015. tanévek folyamán autizmus spektrum zavarra utaló diagnózissal rendelkező, illetve ebben az időszakban ilyen diagnózist megszerző, óvodáskorú (3–7 év közötti) gyermekek Szegeden és Hódmezővásárhelyen. Az autizmus spektrum zavarra utaló

diagnózis kutatásunkban azt jelenti, hogy érvényesül a diagnózisok megállapításakor annak a három területnek a károsodása, amely jellemző az autizmusra (szociális interakció, kommunikáció elmaradása, és repetitív, illetve sztereotip viselkedés vagy érdeklődés). A minta kiválasztásánál a nem valószínűségi mintavételi csoporton belül jelen vizsgálat az elbírálós/szakértői mintavételi típusba sorolható.

Tézisünk vizsgálatánál a minta és a mintavételi eljárás: Mintánkba Szeged, Mórahalom és térsége, illetve Hódmezővásárhely területein autizmussal élő óvodáskorú gyermekkel pályafutásuk során dolgozó óvodapedagógusok, gyógypedagógusok és gyógypedagógiai asszisztensek tartoztak. A minta kiválasztásánál a nem valószínűségi mintavételi csoporton belül a hólabda mintavételi eljárást alkalmaztuk.

Kísérleti stratégia a hipotézisek vizsgálatánál

A kutatás alapját egy pedagógiai kísérlet elvégzése adta, melynek elemzéséhez kvalitatív és kvantitatív módszereket alkalmaztunk. A kutatás céljának megfelelően beavatkoztunk a nevelési folyamatba, változtattuk a független változót.

Független változó (az intervenció módja): archaikus élmények/tapasztalatok.

Függő változó: társas jól-lét/szocialitás/életminőség.

Kétcsoportos pedagógiai kísérletet végeztünk, ehhez kapcsolódóan 40 vizsgálatot elemeztünk ($N_{\text{kísérleti csoport}} = 27$, $N_{\text{kontroll csoport}} = 13$).

Az intervenció módjának megvalósítása két technika alkalmazásával történhetett:

- Az 1. vizsgálati időszakban a kutatás vezetője által irányított *egyhetes érzékenyítő nyári tábor* során, s a *tanév megkezdésekor emlékeztető érzékenyítő nap* beiktatásával a gyermekek megszokott kortársközösségétől eltérő helyszínen, és csoportösszetételben (1. táblázat).
- A 2. vizsgálati időszakban a *gyermekkel foglalkozó szakemberek által* a gyermekek megszokott kortársközösségében. A szakemberekkel az intervenció megvalósításának módjáról *rendszeres konzultációt* folytatott a kutatás vezetője, *bemutató foglalkozásokkal* szemléltetve javaslatait (1. táblázat).

Mindkét lehetőség esetében az elő- és az utóvizsgálatok között átlagosan 3 hónap telt el. Az intervenciót a kísérleti csoportban valósítottuk meg. Időben ezzel párhuzamosan, a kontroll csoportban a hagyományos módszerekkel, eszközökkel foglalkoztak a gyermekekkel.

1. táblázat: A vizsgálati időszakokban az intervenció idejének eloszlása

Vizsgálati időszakok	Intervenció technikák	BEÉRKEZÉS			SZABAD JÁTÉK			CSOPORTOS FOGLALKOZÁS			Intervenció összesített ideje	
		alkalom		össz. (h)	alkalom		össz. (h)	alkalom		össz. (h)	h/6 nap	h/12 hét
		min/nap	min/hét		min/nap	min/hét		min/nap	min/hét			
1. vizsgálati időszak (3 hónap)	érzékenyítő napok (6 nap)	20	-	2	40	-	4	180	-	18	24	-
2. vizsgálati időszak (3 hónap)	szakemberek által óvodai ellátásban (12 hét)	-	2x5	2	-	2x10	4	-	2x45	18	-	24
	szakemberek által korai ellátásban (12 hét)	-	10		-	20		-	90			

Az intervencióknál alkalmazott archaikus élmények forrásának két típusa:

- *Játék-elemek, melyek terápiás háttérrel rendelkeznek.* A következő terápiák szolgálták bázisként: zeneterápia, művészeti pedagógiai terápia, Floortime terápia, Tervezett Szenzomotoros Tréning (TSMT), szenzoros integrációs, lovas- és kutya asszisztált terápia.
- *Archetipikus játék-elemek:* körrel kapcsolatos játékok; földdel, tűzzel, vízzel, magokkal, kavicsokkal való játékok; közös egyensúlyozás játéka; illetve az egymás megérintését célzó játékok.

Feltáró módszerek a hipotézisek és a tézis vizsgálatánál

- Az elő- és utóvizsgálatok alkalmával készült – 1. és 2. – video-felvétel alapján töltötte ki három független kódoló a *Szocialitást vizsgáló megfigyelési szempontsor*. A megfigyelési szempontsor a kutatásban részt vevő gyermekek viselkedését egyénekenként vizsgálja. Szempontsorunkat hazai és nemzetközi kutatások és mérőeszközök, illetve saját tapasztalataink figyelembevételével dolgoztuk ki.
- A *Kérdőív I.* a kutatásban részt vevő gyermekkel foglalkozó szakember által került kitöltésre az 1. és a 2. video-felvétel (Kérdőív I/1. és I/2.) készítésekor a vizsgált gyermekről. Mérőeszközünket a Social Responsiveness Scale kérdőív alapján állítottuk össze.
- A kutatás eredményét befolyásolható háttér adatok kikérdezésekor *A kutatásban részt vevő gyermek háttéradatai* elnevezésű kérdőívünket használtuk. A kérdőívet a hazai és

nemzetközi szakirodalomban megfogalmazott befolyásoló tényezők alapján dolgoztuk ki.

- Csongrád megyében, autizmussal élő óvodáskorú gyermekekkel foglalkozó szakemberekkel (N=96) a gyermekek szocializációjával kapcsolatban töltöttünk ki egy kérdőívet. A *Kérdőív II.* összeállítását hazai és nemzetközi kutatásokra, emellett gyakorlati tapasztalatainkra alapozva valósítottuk meg.

A kutatás időszakában az adatok felvétele a 2012/2013. tanévtől a 2014/2015. tanév végéig tartott. Ezt az időszakot az eredmények feldolgozása, majd analizálása követte. A statisztikai elemzés módja szerint a megfigyelési szempontsor és a kérdőívek kérdéseire adott válaszok az IBM SPSS Statistics 19 programmal kerültek feldolgozásra. Az adatokat a leíró- és matematikai statisztikai módszerek segítségével elemeztük.

Hipotéziseink statisztikai vizsgálata során megfogalmazott nullhipotéziseinkhez alternatív hipotézisek (H1; H2; H3; H4; H5) tartoznak. A nullhipotézisek igazolása vagy elvetése a szignifikanciaszint elemzésével történt. Az öt hipotézis vizsgálata során négy esetben két fókuszról – a kódolók (továbbiakban külső megfigyelők) és a szakemberek (továbbiakban belső megfigyelők) általi megfigyeléseket felhasználva – vizsgáltuk ugyanazt a jelenséget. Emellett a hipotézisvizsgálatok eredményeit több nézőpontból is értelmeztük, ami azt jelenti, hogy egy-egy nullhipotézis helyességéről két (komplex, illetve részletező) vagy három (komplex, kiegészítő, illetve részletező) típusú vizsgálat alapján döntöttünk. Mindegyik hipotézisünk vizsgálatánál először egy komplex vizsgálatot végeztünk, amelyben több szempontot vontunk össze a megfigyelési szempontsorunkból, illetve a *Kérdőív I.* állításaira adott válaszokból. A komplex vizsgálatoknak részét képezte a háttér adatok magyarázóerejének elemzése. Ezt követően a komplex vizsgálatot kiegészítő, illetve részletező elemzéseket végeztünk, mely az adott hipotézis sokrétűbb (holisztikus) vizsgálatát lehetővé tette.

Tézisünk vizsgálatánál az első típusú elemzésünknel öt skálába rendeztük állításaink tartalmát és a kitöltők által adott válaszok eredményeit hasonlítottuk össze skálánként. A második típusú vizsgálatunknál gondolati úton létrehoztunk egy referencia csoportot, és a *Kérdőív II.* adatainak skálás elemzése mellett állításonként is elemeztük az eredményeket. Ezáltal vizsgálni tudtuk, hogy a kapott eredmények szignifikáns módon eltérnek-e a teljesen véletlenszerű válaszokból nyerhető eredményektől.

6. A kutatás eredményeinek bemutatása

Hipotéziseinkhez kapcsolódó eredményeinket és megállapításainkat a Csongrád megyében ellátott, autizmusra utaló viselkedést mutató óvodáskorú gyermekekre, a tézisünk vizsgálatánál a Kérdőív II. eredményeit csak a mintánkra vonatkoztatjuk. Az értekezésben megfogalmazott hipotézisek és tézis igazolásának vagy elvetésének érdekében folytatott kutatásunk eredményeinek feldolgozása és kiértékelése után a következő összefoglaló jellegű válaszok adhatók.

***H1:** Zenei hatások elősegítik az akklimatizációt az autizmusra utaló viselkedést mutató gyermek csoportba való beérkezésekor.*

A komplex vizsgálat eredményei alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a zenei élmények a gyermekek figyelmére, interakcióinak magabiztosságára, utánzó kedvére, játéktevékenységének változatosságára és a kortárscsoportjához való közeledésére valószínűleg hatással lehetnek a kísérleti csoportban. A holisztikus dimenziók elemzésénél az intervencióban részt vevő gyermekek kortárscsoportához való közeledését állapíthattuk meg, azonban ezt az egy pozitív jelenséget nem erősítette meg a többi dimenzió vizsgálata. Mivel a komplex vizsgálat eredményeit a részletező vizsgálatok eredményei nem támasztják alá elfogadható módon, ezért nem tudtuk egyértelműen elvetni a nullhipotézist. Ezáltal nem erősíthetjük meg azt a feltételezést, melyet az alternatív hipotézisben megfogalmaztunk.

Kutatásunkban a zenei hatások vizsgálata nem volt megfelelő abból a szempontból, hogy a mérni kívánt jelenség tanulmányozásához finomabban kidolgozott mérőeszközre/mérőeszközökre lett volna szükség. A nemzetközi kutatásokban gyakran jelzik ennek a területnek a vizsgálatával kapcsolatos nehézségeket és többször utalnak a finomabb mérőeszközök kidolgozásának szükségességére. (Gattino et al. 2011; Gold 2011) A terület kutatását azonban javasolják autizmussal élő személyeknél (Csépe 2016), mert vannak már eredmények azzal kapcsolatban, hogy a zene előmozdítja a szocializációt, fejleszti a kommunikációs képességet és a viselkedésben pozitív változásokat okoz (Eren–Deniz–Düzkantar 2013).

***H2:** Az autizmusra utaló viselkedést mutató gyermek archaikus tapasztalatok hatására szabad játék helyzetben kortársai játékára odafigyel.*

A komplex vizsgálatunknál a külső és a belső megfigyelésekből származó eredmények, illetve a részletező vizsgálatok eredményeinek az értelmezése alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a minta adatai mindkét típusú, egy esetben többfókuszú vizsgálatunknál

ellentmondanak a nullhipotézisnek. Ezáltal megerősíthetjük azt a feltételezést, melyet az alternatív hipotézisben megfogalmaztunk.

A vizsgálatunk eredményei ezen a területen mutatták a leghatározottabban a fejlődést a szocialitás területén a pedagógiai kísérletünk eredményeként. A szabad játékhelyzetben rejlő lehetőségek mind jobb kihasználására hívják fel a figyelmet eredményeink, emellett fontos kiemelni, hogy mennyire jelentősek az ebben a helyzetben használt játékeszközök. A gyermek érdeklődésén és motivációján alapuló, szenzoros ingereket adó, mozgással összekötött játékok gyakoribb használata, az ezekhez szükséges eszközök biztosítása szabad játékhelyzetben, módszertani ajánlásként megfogalmazható kutatásunk egyik eredményeként. Az autizmussal kapcsolatos nemzetközi kutatásokat összefoglaló munkájukban Matson és Sturmey (2011) megemlíti, hogy a szenzoros integrációs technika pozitív hatásait kisebb mintán végzett kutatásokkal kimutatták. Javasataik között ezért szerepel a szenzoros integrációs intervenciók technika alkalmazása, melynél kiemelik a kihívást jelentő, örömteli, élvezetes feladathelyzetek biztosításának fontosságát. A szabad játék során megélt élmények, tapasztalatok megszerzéséhez azonban szükségesek a megfelelő játékeszközök. Az integráció, inklúzió vizsgálatával kapcsolatos kutatásokban a sikeres integráció szempontjából meghatározó jelentőségűnek tartják a szubjektív tényezők mellett az objektív tényezőket is, melyek között szerepelnek a speciális taneszközök és segédeszközök. (Speck 2011; Réthyné 2013)

***H3:** Az autizmusra utaló viselkedést mutató gyermek motivált lesz a csoportos foglalkozásokban való részvételre archaikus élmények hatására.*

A komplex vizsgálatunknál a külső és a belső megfigyelésekből származó eredmények, a kiegészítő, illetve a részletező vizsgálatok eredményeinek az értékelése alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a minta adatai mindhárom típusú, két esetben többfókuszú vizsgálatunknál ellentmondanak a nullhipotézisnek. Ezáltal megerősíthetjük azt a feltételezést, melyet az alternatív hipotézisben megfogalmaztunk.

A csoportos foglalkozásokban a mozgással kapcsolatos játéktevékenységeket szívesebben utánozták csoportos helyzetben is az intervencióban részt vevő gyermekek, mely tevékenységeket a csoportvezető felnőttel együtt, vagy annak irányításával, illetve a kortársakkal közösen tudták végezni. Eredményeink alapján, az előzőekben megfogalmazott módszertani ajánlásunkat kiegészíthetjük azzal, hogy a gyermekek érdeklődésén és motivációján alapuló, szenzoros ingereket adó és archaikus élményt nyújtó, mozgással összekötött játékokat irányított helyzetben, csoportfoglalkozás keretében is érdemes

gyakrabban alkalmazni. A nemzetközi kutatások is megerősítik, hogy az autizmussal élő gyermekek szociális interakcióját elősegíti a kortársakkal való játék irányított játéktevékenységekben (Corbett et al. 2014), mely foglalkozások alkalmával fontos szempont az élvezhető, jelentéssel bíró élmények biztosítása (Mesibov et al. 2008). Ezáltal növelhető a valószínűsége annak, hogy a szociális helyzetek és a szociális interakciók kellemessé és vonzóvá váljanak az autizmussal élő gyermekek számára. Kutatásokkal bizonyították, hogy autizmussal élő gyermekeknél a művészeti terápia fejlesztheti a kommunikációs és a szociális képességeket (Evans 2008; Epp 2008), s az állatokhoz kapcsolódó tevékenységek a viselkedésre pozitív hatással vannak (Hameury et al. 2010; O'Haire et al. 2015). Javasolják ezért autizmussal élő gyermekek intervenciójánál az ezekhez kapcsolódó foglalkozások beépítését. (Emery 2011)

H4: *Archaikus élmények hatására az autizmusra utaló viselkedést mutató gyermek érzelmeit kifejezi.*

Komplex vizsgálatunknál a külső és a belső megfigyelésekből származó eredmények és a részletező vizsgálatok eredményeinek értelmezése alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a nullhipotézisben megfogalmazott jelenséget nem tudtuk megfelelően mérni. A minta adatai nem adtak elég információt ahhoz, hogy a nullhipotézis helyességéről döntést hozzassunk. Ezáltal az alternatív hipotézisünk helyességéről sem tudtunk dönteni.

Pedagógiai szituációkban az érzelmek kifejezésének tanulmányozása a pedagógiai kutatások területén még egy tanuló terep számunkra. Az archaikus élményt nyújtó helyzetek és a társas jól-lét vizsgálatához szorosan kapcsolódik az érzelmek kifejezésének az analizálása. Ennek a területnek a vizsgálatánál elengedhetetlen a határtudományok (például: pszichológia, szociológia) hasonló jellegű kutatásainak az ismerete. A határtudományok mélyebb megismerésének a szükségességét megállapíthatjuk kutatásunk elméleti eredményeként. Vizsgálataink során az érzelmek kifejezésének elemzésekor azt tapasztaltuk, hogy a pedagógiai kísérletben részt vevő gyermekeknél az öröm kifejezése gyakoribbá vált és magabiztosabbak lettek társas helyzetekben. Ez az eredmény utalhat a társas jól-lét megvalósulására. Az életminőséggel kapcsolatos vizsgálatoknál ugyanis meghatározó tényező a pozitív érzelmek jelenlétének mérése. (Pikó 2005; Seligman 2011; Csíkszentmihályi 2015; Kopp–Skrabski 2016)

H5: *A kapcsolat kialakítása autizmusra utaló viselkedést mutató gyermekkel – a fokozatosság elvének megtartásával –, archaikus tapasztalatok biztosításával támogatható.*

A komplex- (komplex és a komplex összevont), a kiegészítő-, illetve a részletező vizsgálatok eredményeinek az értelmezése után arra a következtetésre jutottunk, hogy a minta adatai mindhárom típusú, egy esetben többfókuszú vizsgálatunknál ellentmondanak a nullhipotézisnek. Ezáltal megerősíthetjük azt a feltételezést, melyet az alternatív hipotézisben megfogalmaztunk.

Kutatásunk eredményei alapján, módszertani ajánlasként megfogalmazhatjuk, hogy a kapcsolat kialakításának folyamatában javasoljuk betartani a fokozatosság elvét, mely szerint először biztosítsuk az akklimatizáció időszakát a gyermeknek, hogy megnyugodhasson és kiegyensúlyozottá válhasson. Ezután, a szabad játék időszakában érdemes a gyermekhez közeledni azáltal, hogy archaikus élményt nyújtó játékokat biztosítunk, majd ajánlunk fel a számára. Végül, a csoportfoglalkozás alkalmával, a foglalkozásban való részvételét segíthetjük oly módon, hogy archaikus élményt nyújtó helyzeteket teremtünk, mely által a gyermek figyelmét felkelthetjük, utánzókedvét erősíthetjük. A kapcsolat fokozatos kiépítésének fontosságával foglalkozó Floortime terápia eredményességét nemzetközi kutatásokkal bizonyították. A Floortime alkalmazásával javulást tapasztaltak autizmussal élő gyermekeknél a szülő-gyermek interakciókban (Casenhiser et al. 2015), a szociális kommunikáció (Dionne–Martini 2011), az utánzás, figyelem és az adaptív viselkedés területein (Salt et al. 2002).

T1: *Csongrád megyében dolgozó óvodapedagógusok, gyógypedagógusok és gyógypedagógiai asszisztensek igénylik a módszertani segítséget az autizmussal élő gyermek szocializációjának elősegítésében.*

Tézisünk vizsgálata után eredményeinkből arra a következtetésre jutottunk, hogy az általunk megkérdezett szakemberek munkájuk során érzékelik az autizmussal élő gyermekek szocializációjával kapcsolatos problémákat és szükségét érzik a módszertani segítségnek.

A kutatásunk részeként készült Bemutató filmben az archaikus élményt nyújtó játékokat, helyzeteket mutatjuk be a gyakorlatban. Filmünket az autizmusra utaló viselkedést mutató gyermeket nevelő szülők, a szakemberek és autizmussal élő személyek széles köréhez igyekszünk eljuttatni az őket összefogó szervezetek (Autisták Országos Szövetsége, Autizmus Alapítvány, Megismerhető Autizmus Generáció) segítségével.

A **háttér adatok hatásait** a hipotézisek vizsgálatánál a külső és a belső megfigyelésekből nyert adatainknál elemeztük. Megfigyelhettük, hogy minden esetben jelentősen befolyásolta

eredményeinket a testvéreknek a száma, kora. Ezt követően a korai fejlesztés, majd az óvoda és végül a család hatása érvényesült a legerőteljesebben. Az eredmények alapján egyrészt javasolható, hogy az autizmusra utaló viselkedést mutató gyermeknek minél korábbi és minél gyakoribb kapcsolata legyen más gyermekekkel. Másrészt egyéni fejlődésük támogatása érdekében a minél korábbi speciális megsegítés ajánlható.

A *kutatásunk során használt mérőeszközöknél* a zene hatásainak és az érzelmek kifejezésének vizsgálatánál teljes átdolgozásra és a mérőeszközök érzékenyebbé tételére van szükség. A többi esetben mérőeszközeinket használhatónak véljük, a tapasztalatok alapján az átdolgozását, majd az átdolgozott mérőeszközök előzetes kipróbálását szükségesnek tartjuk a további kutatások alkalmával.

A társas jól-lét megteremtése egy összetett jelenség, melynek egy kis részletét vizsgáltuk jelen kutatásunkban. A jelenség komplex vizsgálata azonban még hátravan. Eddigi eredményeink azt jelzik számunkra, hogy a környezet személyeinek és tárgyainak „autizmusbaráttá” tétele hozzájárulhat a társas jól-lét megteremtéséhez autizmusra utaló viselkedést mutató gyermek integrációja során. Egyrészt azért, hogy biztosítjuk a gyermek számára a hozzáférést archaikus tapasztalatokat nyújtó eszközökhöz/helyzetekhez. Másrészt a szakember a gyermek egyéni sajátosságait tiszteletben tartva és motivációs bázisaira építve – fokozatosan – vonja be a gyermeket a társas helyzetekbe. Elemzéseink nem adtak kielégítő választ minden felvetett kérdésre és problémára, azonban több esetben újabb kutatási irányokat tártak fel. Úgy véljük, hogy eredményeinkre alapozva, az új perspektívák feltárása érdekében érdemes a terület további vizsgálata.

7. További kutatási irányok kijelölése

A kvantitatív és kvalitatív paradigmák kombinált alkalmazása lehetővé tette a pedagógiai szituáció sokrétű elemzését. A továbbiakban mélyebb ismereteket kívánunk szerezni a kvalitatív kutatás módszertanáról, melyet ajánlanak összetett pedagógiai jelenségek behatóbb vizsgálatánál. (Husén 1994; Hammersley 2013) A kutatás eredményeinek áttekintésekor felmerült bennünk annak a lehetősége, hogy a csoportdinamikát is érdemes lenne megfigyelni. Ez egy újabb fókusszal (például a szociálpedagógia irányába) egészíthetné ki vizsgálatainkat.

Pedagógiai kutatásunk folytatásaként azt tervezzük, hogy iskolai környezetben is feltérképezzük a társas jól-létet biztosító lehetőségeket. A kutatás általános iskolában való továbbvitele nagyon aktuális, mivel az integrált oktatásban még kevésbé fogadják az

autizmussal élőket Magyarországon. Autizmussal élő személyek leírásai szerint (Grandin 2014; Oravecz–Orosz 2017) a többségi iskolákban felnövő, autizmussal élő gyermekek számára negatív élmények sorozata az általános iskolai élet.

Kutatásunk gazdasági hasznosságának tekintetében megemlíthetjük, hogy a jól-lét állapot biztosítása csökkentheti a depresszió kialakulásának kockázatát. A tipikusan fejlődő egyénekhez képest az autizmussal élő egyének négyszer nagyobb valószínűséggel tapasztalják meg a depressziót életük során. (Hudson et al. 2018) Az European Commission (2004) a depresszióknak a kedvezőtlen egészségi, társadalmi és gazdasági következményei ellenében a jól-lét javítását tűzi ki célul. Kiemeli a korai beavatkozás fontosságát, mely a leginkább költséghatékony megoldás, s javasolja a közösségi alapú intervenciós programok alkalmazását.

A társas jól-lét kialakításával kapcsolatos kutatásunkban használt módszerünket alkalmazhatónak tartjuk minden olyan helyzetben, ahol egy gyermek/tanuló közösségbe való illeszkedését szükséges segíteni. Meg lehetne teremteni például „látássérült-barát” vagy „mozgássérült-barát” személyi és tárgyi környezetet. Természetesen, minden esetben az adott gyermek/tanuló speciális szükségleteit, életkorát, diagnózisát, problémáit figyelembe véve kell adaptálni eljárásunkat. Ennek során egyrészt az érintett személlyel, illetve a személyiségét legjobban ismerő személyekkel (szülő, pedagógus, pszichológus, stb.), másrészt a problémáival kapcsolatban speciális tudású szakemberekkel (gyógypedagógus, szociológus, antropológus, stb.) szükséges együtt dolgozni. Így kialakítható egy hálózat, melynek a közösségbe illesztendő gyermek/tanuló a részese. Litwin és Shiovitz-Ezra (2011) kutatásai szerint a nagyobb társadalmi tőke által jellemezhető hálózattípusokba ágyazott (idős) személyek viselkedése kiegyensúlyozottabb, kisebb mértékben érzik magukat magányosnak, kevésbé szorongóak és boldogabbak.

A jól-léttel és az archaikus tapasztalatokkal (például: Jung 1997; Eliade 1997; Tánczos 2007) kapcsolatos kutatásokra, valamint feltárt eredményeinkre alapozva tervezzük kidolgozni *Szimbólum pedagógia* néven megközelítésünk elméleti kereteit és a gyakorlatban megvalósítható technikáit. A Szimbólum pedagógiában a hangsúlyt az emberiség közös ősi jelképeire és élmény-szükségleteire, valamint a társas jól-lét dimenzióira helyeznénk. Ezek alapjait az újkőkori leletekben véljük elsőként megnyilvánulni. Pedagógiánk kidolgozása által jelen vizsgálat eredményei trendszerűen hosszú távon realizálódhatnak, ezzel segítve a társszakmák, társ-tudományterületek képviselőinek munkáját, kutatásait. Megközelítésünk

eredményeként egy olyan hálózat kiépítését tartjuk lehetségesnek, mely empirikusan igazolható; széles körben használható; a hálózatban szereplők (beilleszkedési nehézséggel küzdő személyek, szülők, szakemberek, kutatók) számára is elfogadható. Ezáltal egyrészt flexibilis és más rendszerek, hálózatok felé nyitott, másrészt önszabályozó alrendszeréből adódóan zárt, a benne szereplő személyeket védő komplex makrorendszer kiépítése válik lehetségessé.

A tézisekhez hivatkozott irodalom

- Barnet-Lopez, S.–Pérez-Testor, S.–Cabedo-Sanromà, J.–Oviedo, G. R.–Guerra-Balic, M. 2016. Dance/Movement Therapy and emotional well-being for adults with Intellectual Disabilities. *The Arts in Psychotherapy* 51, 10–16.
- Camfield, L.–Crivello, G.–Woodhead, M. 2009. Wellbeing Research in Developing Countries: Reviewing the Role of Qualitative Methods. *Social Indicators Research* 90(1), 5–31.
- Casenhiser, D. M.–Binns, A.–McGill, F.–Morderer, O.–Shanker, S. G. 2015. Measuring and supporting language function for children with autism: evidence from a randomized control trial of a social-interaction-based therapy. *Journal of Autism and Developmental Disorders* 45(3), 846–857.
- Choudhury, S. R.–Barman, A. 2014. Holistic model of subjective well-being-a proposed model and exploration of contents. *ZENITH International Journal of Multidisciplinary Research* 4(3), 259–278.
- Conard, N. J.–Seidl, E.–Duerr, F. 2016. *The Vogelherd Horse and the Origins of Art*. Tübingen: Eberhard Karls Universität.
- Corbett, B. A.–Swain, D. M.–Newsom, C.–Wang, L.–Song, Y.–Edgerton, D. 2014. Biobehavioral profiles of arousal and social motivation in autism spectrum disorders. *Journal of Child Psychology & Psychiatry* 55(8), 924–934.
- Csépe Valéria 2016. *Zene, agy és egészség*. Falus András szerk., Zene és egészség. Zene, egészség, nevelés, test, lélek, 26–42. Budapest: Kossuth Kiadó Zrt.
- Csikszentmihályi Mihály 2015. *Flow – Az áramlat. A tökéletes élmény pszichológiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Csikszentmihályi Mihály 2011. *A fejlődés útjai*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Diener, E. 1984. Subjective Well-Being. *Psychological Bulletin* 95(3), 542–575.
- Dimitriadis, T.–Smeijsters, H. 2011. Autistic spectrum disorder and music therapy: theory underpinning practice. *Nordic Journal of Music Therapy* 20(2), 108–122.
- Dionne, M.–Martini, R. 2011. Floor time play with a child with autism: a single-subject study. *Canadian Journal of Occupational Therapy* 78(3), 196–203.
- Eliade, M. 1997. *Képek és jelképek*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Elmaci, D. T.–Cevizci, S. 2015. Dog-Assisted Therapies and Activities in Rehabilitation of Children with Cerebral Palsy and Physical and Mental Disabilities. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 12(5), 5046–5060.

- Epp, K. M. 2008. Outcome-Based Evaluation of a Social Skills Program Using Art Therapy and Group Therapy for Children on the Autism Spectrum. *Children and Schools* 30(1), 27–36.
- Eren, B.–Deniz, J.–Düzkanar, A. 2013. The Effectiveness of Embedded Teaching through the Most-to-Least Prompting Procedure in Concept Teaching to Children with Autism within Orff-based Music Activities. *Educational Sciences: Theory & Practice* 13(3), 1877–1885.
- Fredrickson, B. 2015. *A pozitív érzelmek hatalma*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Frey, B. S.–Stutzer, A. 2002. *Happiness and Economics: How the economy and institutions affect human well-being*. Princeton NJ.: Princeton University Press.
- Gattinoa, G. S.–Riesgoa, R. S.–Longob, D.–Leitec, J. C. L.–Faccini, L. S. 2011. Effects of relational music therapy on communication of children with autism: a randomized controlled study. *Nordic Journal of Music Therapy* 20(2), 142–154.
- Gold, C. 2011. Special section: music therapy for people with autistic spectrum Disorder. *Nordic Journal of Music Therapy* 20(2), 105–107.
- Grandin, T. 2014. *Képekben gondolkodom. Életem autizmussal*. Budapest: Park Könyvkiadó.
- Gyovai Ágnes–Hevesi Tímea 2015. *The harmonizing role of music therapy for individuals with autism spectrum disorders*. Krajčí, P.–Priesterová, K. eds., *Dimenzia muzikoterapie v praxi, výskume a edukácii*, 144–154. Bratislava: Iris.
- Haidle, M. N.–Conard, N. J.–Bulus, M. 2018. Editors. *The Nature of Culture: Based on an Interdisciplinary Symposium 'The Nature of Culture', Tübingen, Germany (Vertebrate Paleobiology and Paleoanthropology)*. Dordrecht: Springer.
- Haigh, J.–Mytton, C. 2015. Sensory interventions to support the wellbeing of people with dementia: A critical review. *British Journal of Occupational Therapy* 79(2), 120–126.
- Hameury, L.–Delavous, P.–Teste, B.–Leroy, C.–Gaboriau, J.-C.–Berthier, A. 2010. Équithérapie et autisme. *Annales Medico Psychologiques* 168(9), 655–659.
- Hammersley, M. 2013. *The Myth of Research-Based Policy and Practice*. Social Research Methods. London: Sage.
- Husén, T. 1994. *Az oktatás világproblémái*. Budapest: Keraban Kiadó.
- Jung, C. G. 1997. *Az ember és szimbólumai*. Budapest: Göncöl Kiadó.
- Kiesling, U. 2014. *Szenzoros integrációs terápia mint dialógus. Megértés, tanulás és fejlesztés a harmonikus fejlődés érdekében*. Budapest: Medicina Könyvkiadó ZRT.
- Kollár János 2012. Zeneterápia és autizmus. *LAM Lege Artis Medicinae* 22(8–9), 544–549.
- Kopp Mária–Skrabski Árpád 2016. *A boldogság-keresés útjai. Az érett személyiségtől a kiegyensúlyozott párkapcsolatig*. Budapest: Heti Válasz Kiadó.
- Layard, R. 2007. *Boldogság – Fejezetek egy új tudományból*. Budapest: Lexecon.
- Lechner, H. E.–Kakebeeke, T. H.–Hegemann, D.–Baumberger, M. 2007. The effect of hippotherapy on spasticity and on mental well-being of persons with spinal cord injury *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation* 88(10), 1241–1248.
- Liao, S. T.–Hwang, Y. S.–Chen, Y. J.–Lee, P.–Chen, S. J.–Lin, L.Y. 2014. Home-based DIR Floortime Intervention Program for preschool children with autism spectrum disorders: Preliminary findings. *Physical and Occupational Therapy in Pediatrics* 34(4), 356–367.
- Litwin, H.–Shiovitz-Ezra, S. 2011. Social Network Type and Subjective Well-being in a National Sample of Older Americans. *The Gerontologist* 51(3), 379–388.

- Longhi, E.–Pickett, N.–Hargreaves, D. J. 2015. Wellbeing and hospitalized children: Can music help? *Psychology of Music* 43(2), 188–196.
- Matson, J. L.–Sturme, P. 2011. *International Handbook of Autism and Pervasive Developmental Disorders*. New York: Springer Science+Business Media.
- McGregor, J. A.–Camfield, L.–Woodcock, A. 2009. Needs, Wants and Goals: Wellbeing, Quality of Life and Public Policy. *Applied Research Quality Life* 4, 135–154.
- Mesibov, G. B.–Shea, V.–Schopler, E. 2008. *Az autizmus spektrum zavarok TEACCH szemléletű megközelítése*. Budapest: Kapocs Kiadó.
- O'Haire, M. E.–McKenzie, S. J.–Beck, Alan M.–Slaughter, V. 2015. Animals may act as social buffers: Skin conductance arousal in children with autism spectrum disorder in a social context. *Developmental Psychobiology* 57(5), 584–595.
- Oravecz Lizanka–Orosz Ildikó 2017. *Lizanka. Egy autista lány története a bezártságtól a teljes élet felé*. Budapest: HVG Kiadó Zrt.
- Őszi Tamásné 2016. Autizmus-specifikus fejlesztés. *Esőember Autisták Országos Szövetségének lapja* 20(3), 5.
- Pikó Bettina 2005. *Lelki egészség a modern társadalomban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Priya, K. R.–Dalal, A. K. eds. 2015. *Qualitative research on illness, wellbeing and self-growth: Contemporary Indian perspectives*. New Delhi: Routledge Taylor & Francis Books India Pvt Ltd.
- Réthy Endréné 2013. *Befogadás, méltányosság, az inkluzív pedagógia rendszere*. Pécs: Comenius Oktató és Kiadó Kft.
- Rotheram, S.–McGarrol, S.–Watkins, F. 2017. Care farms as a space of wellbeing for people with a learning disability in the United Kingdom. *Health & Place* 48, 123–131.
- Salt, J.–Shemilt, J.–Sellars, V.–Boyd, S.–Coulson, T.–McCool, S. 2002. The Scottish Centre for Autism Preschool Treatment Programme II: The Results of a Controlled Treatment Outcome Study. *Autism* 6(1), 33–46.
- Seligman, M. 2011. *Flourish – Éljen boldogan! – A boldogság és a jól-lét radikálisan új értelmezése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Seligman, M. E. P.–Csikszentmihályi, M. 2000. Positive psychology: An introduction. *American Psychologist* 55(1), 5–14.
- Sigfusdottir, I. D.–Kristjansson, A. L.–Thorlindsson, T.–Allegrante, J. P. 2017. Stress and adolescent well-being: the need for an interdisciplinary framework. *Health Promotion International* 32(6), 1081–1090.
- Speck, O. 2011. *Schulische Inklusion aus heilpädagogischer Sicht – Rhetorik und Realität*. München–Basel: Ernst Reinhardt Verlag.
- Stefanik Krisztina–Györi Miklós–Vargáné Molnár Márta 2018. *Autizmussal élő gyermekek szüleinek életminősége, pszichológiai jól-léte: első eredmények egy nagymintás kvantitatív vizsgálatból*. Lippai Edit szerk., Változás az állandóságban, 227. A Magyar Pszichológiai Társaság XXVII. Országos Tudományos Nagygyűlése. Kivonatkiötet. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK Pszichológiai Intézet.
- Stefanik Krisztina–Vásárhelyi Nóra 2016. Ha már csinálom, akkor tudom is? Autizmus-specifikus terápiák ismerete autizmusellátásban dolgozó szakemberek körében. *Gyógypedagógiai Szemle* 44(1), 1–14.
- Tánczos Vilmos 2007. *Szimbolikus formák a folklórban*. Pécs: Kairosz Kiadó.

- Waltz, M. 2015. *Az autizmus társadalmi és orvosi története*. Budapest: Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Nonprofit Közhasznú Kft.
- White, S. C.–Jha, S. 2018. Towards an interdisciplinary approach to wellbeing: Life histories and Self-Determination Theory in rural Zambia. *Social Science & Medicine* 212, 153–160.
- Wiseman, T.–Foster, K.–Curtis, K. 2016. The experience of emotional wellbeing for patients with physical injury: A qualitative follow-up study. *Injury* 47(9), 1983–1989.

Internetes hivatkozások

- A Nemzeti alaptanterv tervezete 2018. https://www.oktatas2030.hu/wp-content/uploads/2018/08/a-nemzeti-alaptanterv-tervezete_2018.08.31.pdf [2018.11.12.]
- Ajánlások az autizmus-specifikus alapszolgáltatások kialakításához a köznevelésben 2016. Őszi Tamásné és munkatársai által elkészített dokumentum. <http://fszk.hu/wp-content/uploads/2016/11/Aj%C3%A1nl%C3%A1sok.pdf> [2018.07.22.]
- Dawson, M. 2004. *The misbehaviour of behaviourists. Ethical Challenges to the Autism-ABA Industry*. http://www.sentex.net/~nexus23/naa_aba.html [2018.09.09.]
- Egészségügyi szakmai irányelv – Az Autizmusról/Autizmus spektrum zavarokról 2017. Emberi Erőforrások Minisztériuma – Egészségügyért Felelős Államtitkárság. <https://www.autizmus.hu/single-post/2017/03/24/Az-új-szakmai-irányelv-megjelent> [2017.10.10.]
- Emery, M. J. 2011. Art Therapy as an Intervention for Autism. *Art Therapy Journal of the American Art Therapy Association*. Published online: 22 Apr 2011, 143–147. <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07421656.2004.10129500> [2017.03.10.]
- European Commission 2004. *Actions against depression. Improving mental health and well-being by combating the adverse health, social and economic consequences of depression*. European Communities. [2018.08.20.] http://ec.europa.eu/health/archive/ph_determinants/life_style/mental/docs/depression_en.
- Evans, K. 2008. Shaping experience and sharing meaning art therapy for children with autism. *International Journal of Art Therapy: Inscape*. Published online: 02 Jan 2008, 17–25. <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17454839808413055> [2017.03.10.]
- Hudson, C. C.–Hall, L.–Harkness, K. L. 2018. Prevalence of Depressive Disorders in Individuals with Autism Spectrum Disorder: a Meta-Analysis. *The Journal of Abnormal Child Psychology*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/29497980> [2018.08.20.]
- Robertson, S. M. 2010. Neurodiversity, Quality of Life, and Autistic Adults: Shifting Research and Professional Focuses onto Real-Life Challenges. *Disability Studies Quarterly* 30(1). <http://www.ds-q.org/article/view/1069/1234> [2018.07.10.]
- Statham, J.–Chase, E. 2010. *Childhood Wellbeing: A brief overview*. London: Childhood Wellbeing Research Centre. http://www.cwrc.ac.uk/documents/CWRC_Briefing_paper.pdf [2018.08.11.]
- Tornyai János Múzeum neolitikum/1942. *Nő alakú edény, a kőkénydombi I. Vénusz*. http://tornyaimuzeum.hu/gyujtemeny/regeszet/no-alaku-edeny-a-kokenydombi-i-venusz_127.html [2018.07.22.]
- Vermeulen, P. 2016. *Promoting happiness in autistic people*. Organisation: Autisme Centraal. <https://network.autism.org.uk/sites/default/files/ckfinder/files/Promoting%20happiness%20in%20autistic%20people.pdf> [2018.08.11.]

A doktori értekezés témaköréhez kapcsolódó publikációk

Hevesi Tímea Mária 2016. *Az élmény szerepe autizmussal élő óvodáskorú gyermekek inkluzív pedagógiájában*. Bemutató film, Szeged: Magánkiadás, ISBN 978-963-12-6045-8

Hevesi Tímea Mária 2014. *L'effet d'œuvres musicales ayant des sens symboliques dans l'intégration d'enfants autistes d'âge préscolaire*. Lőrincz Ildikó szerk., Mobilis in mobili: egyszerűség és komplexitás a tudományokban, 68–74. Sopron: Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó – Győr: Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar.

Hevesi Tímea Mária 2013. *Le courant des valeurs parmi les générations par les symboles*. Lőrincz Ildikó szerk., Szolidaritás és párbeszéd a nemzedékek között, 140–145. Győr: Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó.

Hevesi Tímea Mária 2012. A holisztikus szemlélet gyökerei, hatása a nevelésre, s gyakorlati megvalósítása a lovasterápiában. *Fejlesztő Pedagógia* 23(1–2), 65–75.

Hevesi Tímea Mária 2011. A szimbólumok jelentősége gyermekkorban a különböző korok kultúrájában. *Neveléstörténet* 8(3–4), 103–115.

Tiszai Tímea (Hevesi Tímea Mária született Tiszai Tímea Mária) 2006. *A nehezen nevelhető gyermek fejlesztése lovasterápia segítségével*. Dombi Alice szerk., A gyógypedagógiai képzés elmélete és gyakorlata, 170–173. Gyula: APC-Stúdió.

Társszerzőkkel publikált tanulmányok

Gyovai Ágnes–Hevesi Tímea 2015. The circle symbol in music education. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Musica (LX)* 2, 95–109.

Gyovai Ágnes–Hevesi Tímea 2015. *The harmonizing role of music therapy for individuals with autism spectrum disorders*. Krajčí, P.–Priesterová, K. eds., Dimenzia muzikoterapie v praxi, výskume a edukácii, 144–154. Bratislava: Iris.

Hevesi Tímea Mária–Gyovai Ágnes 2014. A zene szimbolikus jelentéstartalmainak alkalmazása autizmussal élő óvodás korú gyermekek integrációjában. *Fejlesztő Pedagógia* 25(4), 52–58.

Köböl Erika–Hevesi Tímea Mária–Topál József 2015. *Állatasszisztált foglalkozások*. Szegedi Tudományegyetem Gyógypedagógus-képző Intézet, Digitális tananyag. http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/Allatasszisztalt_foglalkozasV2/

Konferencia-előadások

- Hevesi Tímea Mária: Élmény/„Szimbólum pedagógia” autizmussal élő gyermekek integrációjában. Logopédia Európai Napja 2018. Kaposvár, 2018.03.06.
- Hevesi Tímea Mária: Kapcsolat kialakítása autizmussal élő gyermekkel élményt nyújtó helyzetek által – Pedagógiai kísérlet Csongrád megyében. CEA 2017. XV. Pedagógiai Értékelési Konferencia. Szeged, 2017.04.06–08.
- Hevesi Tímea Mária: Autizmussal élő gyermekek szocializációjának segítése élményt nyújtó játékokkal. XVI. Országos Neveléstudományi Konferencia. Szeged, 2016.11.17–19.
- Hevesi Tímea Mária: Segítő nevelést bemutató film az autizmussal élő óvodáskorú gyermekek szocializációjának támogatására. Magyar Gyógypedagógusok Egyesülete 44. Országos Szakmai Konferencia. Baja, 2016.06.23–25.
- Hevesi Tímea Mária: Az élmény, mint segítő pedagógiai módszer az autizmussal élő gyermekek szociális motivációjának fejlesztésében. Metszéspontok–Válaszok Konferencia, Odú Központ, Pedagógiai Szakszolgálati Intézmény és a Szegedi Tudományegyetem JGYPK Gyógypedagógus-képző Intézet szervezésében. Szeged, 2016.04.14.
- Hevesi Tímea Mária: Az élmény szerepe óvodáskorú autizmussal élő gyermekek inkluzív pedagógiájában. IV. Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia. Szlovákia, 2016.02.21–23.
- Hevesi Tímea Mária: „Marslakók az Odúban” – Autizmussal élő gyermekek szocializációjának támogatása az Odú Fejlesztő Központ által. Magyar Gyógypedagógusok Egyesülete XLII. Országos Szakmai Konferencia, Autizmus Szakosztály. Szeged, 2014.06.19–21.
- Hevesi Tímea Mária: L’effet d’œuvres musicales ayant des sens symboliques dans l’intégration d’enfants autistes d’âge préscolaire. XVII. Apáczai-napok Tudományos Konferencia. Győr, 2013.10.25.
- Hevesi Tímea Mária: A lovasterápia, mint élményterápia lehetőségei az autizmussal élő gyermekek szocializációjában. MLTSZ Szakmai Konferencia. Sarlópuszta, 2013.10.23.
- Hevesi Tímea Mária–Bereczkiné Gyovai Ágnes: A KÖR szimbóluma a zenei nevelés világában. XII. Országos Neveléstudományi Konferencia. Budapest, 2012.11.08–10.
- Hevesi Tímea Mária: Le courant des valeurs parmi les générations par les symboles. XVI. Apáczai-napok Tudományos Konferencia. Győr, 2012.10.26.
- Hevesi Tímea Mária: Planetáris tudat a szimbólumok tükrében. HuCER 2012 Nemzetközi Tudományos Konferencia. Pécs, 2012.05.22–23.
- Hevesi Tímea Mária: Generációk találkozása a mesék, mítoszok szimbólumaiban. VI. Képzés és Gyakorlat Nemzetközi Neveléstudományi Konferencia. Sopron, 2012.04.12.